

بررسی رابطه متقابل حقوق بشر و تجارت آزاد

سجاد جعفری^۱

چکیده

حقوق بشر و تجارت از مقولاتی هستند که امروزه عملکرد بسیار تأثیرگذاری بر حیات بشر دارند. مقررات تجارت آزاد، رفاه مادی را در سرلوحه اهداف عالی خود قرار داده است و برای رسیدن به آن و سایر اهدافش موافقت‌نامه‌های متعددی را وضع نموده است. امروزه ساختار پیچیده و عملکرد بسیار وسیع این سازمان باعث گردیده است تا جوانب دیگری از نظام بین‌المللی از آن تأثیر پذیرد. از جمله این تأثیرات در حوزه حقوق بشر می‌باشد که به نظر می‌رسد در ابتدا با تجارت آزاد دارای اهداف و اصول مشابهی بوده و حتی در مواردی نیز تکمیل‌کننده یکدیگر می‌باشند. همه دولت‌های عضو سازمان تجارت جهانی مقررات حقوق بشری را پذیرفته و تصویب نموده‌اند و باید به آن پایبند باشند. در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی یافتیم که مقررات تجارت آزاد و حقوق بشر فی‌الواقع در پی دستیابی به هدفی واحد هستند، اگرچه سازوکارهای متفاوتی دارند. و در مواردی از قبیل حق بر سلامتی، برخورداری از محیط زیست سالم، حق بر غذا و ... به نظر می‌رسد تعارضاتی وجود دارد و اقدامات دولت‌ها در راستای تجارت آزاد سبب نقض بخشی از حقوق بشر می‌گردد. در نتیجه سازمان تجارت جهانی می‌بایستی اصلاحات لازم و تجدیدنظرهای اساسی در موافقت‌نامه‌های خود ایجاد نموده و آنها را حداقل با جنبه‌های اقتصادی حقوق بشر همراه سازد. و دولت‌های عضو سازمان و خود سازمان بعنوان تابعان حقوق بین‌الملل نسبت به تعهدات خود پایبند بوده و خود را ملزم به رعایت آنها بدانند.

واژگان کلیدی: سازمان تجارت جهانی، حقوق بشر، تعهدات دولت‌ها، حق بر سلامتی

^۱ دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد s.jafari2017@yahoo.com

مقدمه

سازمان تجارت جهانی (WTO)^۱ در سال ۱۹۹۵ بطور رسمی تشکیل شد و در واقع ادامه دهنده وظایف مهمی بود که تا قبل از این توسط (GAAT) می‌بایست انجام می‌شد و از مهمترین آنها عبارت بودند از رشد و توسعه از طریق تجارت آزاد، ایجاد ثبات اقتصادی، تقویت اقتصاد جهانی، توسعه و بهبود همکاری‌های اقتصادی بین‌المللی ... و در واقع تجارت آزاد یک مدل تجاری است که در آن کالاها و خدمات بدون محدودیت-های دولتی از قبیل تعرفه و مالیات بین کشورها انجام می‌شود. سازمان، اهدافی را سرلوحه کار خود قرار داده است که بسیار آرمانی و چشم‌نواز هستند. ولی آنچه که مهم است نحوه دسترسی به این اهداف و تحقق آنهاست که در یک بررسی و تحلیل دقیق می‌تواند عیار واقعی یک عملکرد را سنجید و سود و زیان آن را مشخص نمود. در مورد سازمان نیز لازم است بررسی شود که در دستیابی به اهداف خود چقدر موفق بوده و در فرض موفقیت، این موفقیت چگونه حاصل شده است؟ البته این پژوهش درصدد بررسی این موضوع نیست و در مجالی دیگر و مکانی دیگر باید مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

سازمان تجارت جهانی باتوجه به اهداف عالی و وسیعی که دارد طبیعی است با نظام‌های مختلفی به انحاء گوناگون مرتبط می‌باشد از جمله این نظام‌ها، نظام بین‌المللی حقوق بشر می‌باشد. موضوعی که در دهه‌های اخیر به شدت در روابط سازمان تجارت جهانی و دیگر نهادهای حقوق بشری محل بحث و جدل جدی بوده است. و همواره در هر نقطه از جهان، سازمان قصد بررسی موضوعی را داشته است گروه‌ها و اصناف مختلفی که خود را در معرض خطر دیده‌اند اقدام به راهپیمایی و اعلام اعتراض خود نموده‌اند. از نقاط اوج این مجادلات، اتفاقاتی بود که در سال ۱۹۹۹ در حاشیه اجلاس وزیران سازمان تجارت جهانی در آمریکا اتفاق افتاد و گروه‌های کثیری از اصناف گوناگون و شاخه‌های مختلف حقوق بشری اقدام به تظاهرات و اعلام اعتراض نسبت به مقررات تجارت آزاد نمودند (پیتزمن، ۱۳۸۸: ۲).

به هر حال با تشکیل سازمان تجارت جهانی و ایجاد رونق اقتصادی در جهان و تحولات چشمگیر ساختار تجارت جهانی در حوزه حقوق بین‌الملل و بویژه حقوق بشر، نیز ما شاهد تحولات بسیار و رشد فزاینده حمایت از حقوق بشر و تفکر بشردوستی می‌باشیم. این دو مجموعه مقررات که امروزه ابعاد وسیعی به خود گرفته‌اند از کوچک‌ترین مسائل در جهان کنونی تأثیر پذیرفته و متقابلاً بر تحولات جامعه بین‌المللی اثر گذاشته‌اند. اکثر کشورهای جهان که مقررات حقوق بشری از قبیل اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق حقوق مدنی و سیاسی، میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سایر عهدنامه‌های حقوق بشری را پذیرفته‌اند و در عین حال به عضویت سازمان تجارت جهانی نیز درآمده و بنابر اظهار یکی از اساتید به اصطلاح در آن ذوب

¹ World Trade Organization

² General Agreement On Tariffs and Trade

شده‌اند. بنحویکه از یکسو نمی‌توان وجود مقررات سازمان تجارت جهانی را بدون در نظر گرفتن ملاحظات حقوق بشری در نظر گرفت و از سوی دیگر نیز آنقدر سازمان تجارت جهانی دستاوردهای چشمگیری در توسعه تجارت داشته است و این توسعه به حیات بشری کمک کرده است، که نمی‌توان تأثیرات تجارت آزاد بر زندگی بشر را نادیده گرفت. تعهدات دوگانه دولت‌ها در مقابل حقوق بشر و مقررات تجارت آزاد، آنها را در وضعیتی قرار داده است که به‌زعم برخی از اقتصاددانان و حقوقدانان باعث گردیده نگاه‌ها و عقاید نسبت به مقررات سازمان در مواجهه با حقوق بشر متحول گردیده و اظهار دارند که این دو مجموعه قواعد لازم و ملزوم یکدیگرند و باید نسبت به هم همپوشانی لازم را داشته باشند و به نحوی تکمیل کننده یکدیگر باشند و از سوی دیگر عده‌ای نیز معتقد به انفکاک و جدایی این دو از همدیگر و در مواردی نقض شدید حقوق بشر با اجرای مقررات تجارت آزاد باشند از قبیل حوزه محیط زیست، مالکیت فکری، حق بر سلامتی.

این پژوهش درصدد است با روش توصیفی-تحلیلی و با قرار گرفتن در یک وضعیت عینی به بررسی همه‌جانبه این موضوع پرداخته و تبیین نماید که اصولاً حقوق بشر و تجارت آزاد چه ارتباطی با هم دارند؟ چنانچه متعارض باشند، موارد تعارض کدامند؟ و اینکه این دو مقوله چگونه باید در کنار هم ایفاء نقش نمایند؟ در این رهگذر سعی شده است با نگاهی هرچند مختصر به پرونده‌های رکن حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی، موارد مورد بحث را به شکل مبسوطی تبیین نماییم.

سازمان تجارت جهانی و اهداف آن

سازمان تجارت جهانی در آخرین دور مذاکرات گات که به دور اروگوئه معروف است و به مدت هشت سال از سال‌های ۱۹۸۶-۱۹۹۴ طول کشید، تأسیس شد و در ژانویه سال ۱۹۹۵ با به اجرا درآمدن موافقت‌نامه مراکش، رسماً ایجاد شد و گات بعنوان یکی از موافقت‌نامه‌های اصلی سازمان تلقی گردید. این سازمان در بردارنده یکسری اصول از قبیل تضمین آزادی تجاری بین اعضاء، کاهش تعرفه‌های گمرکی، الغاء کلیه تبعیض‌های تجاری، شفافیت بخشیدن به مقررات تجاری و توسعه و اصلاحات ساختاری می‌باشد. این سازمان حدود ۶۰ موافقت‌نامه که جنبه‌های گوناگون تجارت بین اعضاء را تنظیم می‌کند و تعهدات تفصیلی اعضاء را در بخش‌های گوناگون مقرر می‌نماید و به موافقت‌نامه تأسیس منضم گردیده است (شیروی، ۱۳۹۴: ۱۰۲-۹۴). از مهمترین این موافقت‌نامه می‌توان موافقت‌نامه تأسیس سازمان تجارت جهانی^۱ که به نوعی قانون اساسی سازمان می‌باشد، موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت ۱۹۹۴، موافقت‌نامه راجع به تجارت خدمات^۲

¹ The Agreement Establishing the World Trade Organization

² The General Agreement on Trade in Services (GATS)

موافقت‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلاف، موافقت‌نامه راجع به حقوق مالکیت فکری مرتبط با تجارت، موافقت‌نامه راجع به تدابیر سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت،^۲ موافقت‌نامه ضد دامپینگ و موافقت‌نامه راجع به یارانه‌ها و اقدامات جبرانی را نام برد.

سازمان تجارت جهانی بر مبنای اصول بنیادین و در راستای تحقق اهداف اساسی که در جهت ایجاد و توسعه پیشرفت اقتصادی، اشتغال کامل و پایدار و ایجاد رفاه اقتصادی مستمر دارد با حرکت در چهارچوب موافقت‌نامه‌های خود تاکنون مسیر پیشرفت را به خوبی سپردی نموده و نمی‌توان منکر تحولات ایجاد شده از زمان تشکیل آن سازمان و توسعه تجارت آزاد شد. عملکرد واقعی و عینی این سازمان، حقوق بین‌الملل عام را به شدت تحت تأثیر قرار داده و مسائل جدیدی را ایجاد نموده است.

نگاهی اجمالی به مقررات حقوق بشری

حقوق بشر به معنای امروزی آن حاصل تفکرات سیاسی غربی است که بر پایه آزادی‌خواهی شکل گرفت و به معنای آکادمیک در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق حقوق مدنی و سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که به منشور حقوق بشر معروف‌اند، تبلور یافت. و مطابق با ماده ۵۵ منشور ملل متحد، دولت‌ها ملزم گردیدند که احترام جهانی به حقوق بشر و رعایت آنرا بدون تبعیض از هر جهت مدنظر قرار داده و آنرا ترویج نموده و همواره حامی آن باشند. این حقوق همچنان که در مقدمه و تمامی مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین ذکر گردیده است به همه بشریت بدون هرگونه تبعیض تعلق داشته است.

در یک تقسیم‌بندی مرسوم، حقوق بشر به سه نسل تقسیم‌بندی شده و هر کدام وجه تسمیه خاص خود را دارد. از حقوق مدنی و سیاسی بعنوان نسل اول حقوق بشر یاد می‌گردد که به صورت آکادمیک در میثاق حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶ تبلور یافته‌اند و از جمله آنها می‌توان حقوق و آزادی‌های فردی، حق حیات، کرامت انسانی، حق رفت و آمد آزادانه، حق مصونیت از تعرض و ... را نام برد. از حقوق اقتصادی فرهنگی و اجتماعی نیز بعنوان نسل دوم حقوق بشر تعبیر می‌گردد که در میثاق موسوم به میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد تبلور یافته و اتفاقاً در مقابل اندیشه‌های غربی که منجر به ایجاد میثاق حقوق مدنی و سیاسی گردیده بود، توسط بلوک شرق ایجاد شد و از جمله آنها می‌توان به حق برخورداری از رفاه، حق آزادی کسب و کار، حق مالکیت، حق انتخاب و داشتن شغل، حق بهره‌مندی از آموزش و ... را نام برد. از حقوق همبستگی نیز بعنوان نسل سوم حقوق بشر یاد می‌شود که بر پایه همکاری بین اعضاء جامعه بین‌المللی و از طریق تلاش‌های همه‌جانبه بازیگران جامعه بین‌المللی تحقق

¹ The Agreement of Trade Related Aspects of Intellectual Property (TRIPS)

² Agreement On Trade-Related Investment Measures (TRIMS)

می‌یابد از قبیل حق تعیین سرنوشت، حق برخورداری از صلح، حق برخورداری از محیط زیست سالم، حق برخورداری از توسعه و ... (عباسی، ۱۳۹۰: ۳۶۳). در دهه‌های اخیر، حقوق بشر دچار انقلابی رو به پیشرفت شده و برای تقویت آن باید تلاش نمود و نهادهای ناظر حقوق بشری را نیز تقویت نمود تا بدون از اغراض سیاسی و ... به نحو احسن لازم‌الاجرا گردند (مهرپور، ۱۳۸۷: ۳۲).

حقوق بشر در سازمان تجارت جهانی

سازمان تجارت جهانی از ابتدای تشکیل و شاید قبل از آن، بعنوان یک سازمان اقتصادی و تجارت محور تمامی تلاش خود را جهت بهبود و پیشرفت وضعیت اقتصادی جهان بکار بسته بود، بنابراین طبیعی می‌نمود که از نظر تفوریک نگاه نویسندگان مقررات و موافقت‌نامه‌های آن سازمان تنها به وضع مقرراتی رهنمون شود که این اهداف را دنبال کند. بنابراین با نگرش به این موضوع و با وفق به جنبه اقتصادی و تجاری اعمالی که می‌بایست انجام داد و مقرراتی که باید وضع می‌گردید، بدیهی است که ایجاد کنندگان سازمان و واضعان مقررات آن به مقوله‌ای به نام حقوق بشر نپردازند و شاید به دلیل اینکه درصدد وضع قواعد تجاری بوده‌اند موجبی برای پرداختن به مقولات دیگری از قبیل حقوق بشر احساس نمی‌شد. با یک نگاه اجمالی به موافقت-نامه‌های سازمان، در می‌یابیم که نامی از حقوق بشر در اسناد آن سازمان دیده نمی‌شود اما به مسائلی اشاره ۸۹ شده است که با اندکی تأمل و موسع‌نگری می‌توان آنها را در دایره حقوق بشر قرارداد و این موضوع در مقدمه موافقت‌نامه‌های سازمان ملموس‌تر بوده و حاوی تأکیدات حقوق بشری بیشتری می‌باشد از جمله اینکه در مقدمه‌ها ارتقاء استانداردهای زندگی، تضمین اشتغال کامل، افزایش درآمدهای واقعی، گسترش تولید و تجارت کالا و خدمات، حفاظت از محیط زیست، کمک به دولت‌های در حال توسعه یا کمتر توسعه‌یافته، کمک به رشد تجارت بین‌المللی و ... مورد تأکید قرار گرفته است (امامی، ۱۳۹۴: ۳۵-۳۴)، که با دقت نظر در آنها و با تفسیری موسع می‌توان گفت همه این اهداف می‌تواند در راستای حمایت از حقوق بشر باشد.

همانطور که در بالا بیان شد در هیچ یک از موافقت‌نامه‌های سازمان صراحتاً عنوان حقوق بشر یا حمایت از آن مطرح نگردیده است ولی مواردی مطرح شده که حاکی از این حمایت می‌باشد، مثلاً ماده ۵ موافقت‌نامه تأسیس سازمان از همه دولت‌های عضو می‌خواهد کمال همکاری را با هم داشته باشند به نظر می‌رسد که این همکاری با نهادهای حقوق بشری نیز می‌تواند انجام گیرد. یا اینکه مقررات موافقت‌نامه عمومی در رابطه با تعرفه و تجارت ۱۹۴۷ و همچنین موافقت‌نامه تأسیس سازمان ۱۹۹۴ هر دو صراحت دارند و تأکید می‌کنند بر بالا بودن استانداردهای زندگی و حصول اطمینان از اشتغال کامل و توسعه و رشد درآمدهای واقعی، همین موضوع نیز مورد تأکید منشور ملل متحد در ماده ۵۵ می‌باشد (Anthony & others, 2014).

همچنین بند ۷ ماده ۴ موافقت‌نامه تأسیس سازمان به وظایف کمیته توسعه و تجارت اشاره می‌نماید که مقرر می‌دارد مقرراتی خاص به نفع دول عضو سازمان که دارای کمترین میزان توسعه یافتگی بوده‌اند، وضع گردد تا منجر به بهبود اوضاع آن کشورها و توسعه آنها شود، موضوعی که دقیقاً مطابق با حق توسعه بعنوان یکی از حقوق بشر می‌باشد و یا اینکه ماده ۱۱ همین موافقت‌نامه به دولت‌های کمتر توسعه یافته اجازه داده است تعهدات را تا حدی که سازگار با نیازهای توسعه و توانایی‌های تشکیلاتی آنها می‌باشد را بپذیرد.

موافقت‌نامه راجع به اعمال اقدامات بهداشتی^۱ در راستای بهبود بهداشت انسانی، بهداشت حیوانی و نباتی وضع شده و درصدد به حداقل رسانیدن اثرات منفی این موارد و همچنین ایجاد شرایطی در جهت حمایت و کمک به دولت‌های در حال توسعه یا کمتر توسعه یافته می‌باشد. این موافقت‌نامه دولت‌ها را ملزم به ایجاد شرایط مناسب بهداشتی می‌نماید و این عمل نباید تأثیرات منفی بر تجارت بگذارد یا حداقل باید تأثیرات منفی را به کمترین سطح تقلیل دهد. همچنین در ماده ۷ به شفافیت عملکردها پرداخته و اعضاء را ملزم به کمک‌های فنی به کشورهای در حال توسعه می‌نماید.

علاوه بر این موافقت‌نامه راجع به کشاورزی درصدد ایجاد سیستمی عادلانه در کشاورزی براساس اصول تجارت آزاد بوده و برپایه استانداردها و اصول طرح‌ریزی شده درصدد بالا بردن استانداردها و تضمین کار می‌باشد چرا که امنیت غذایی و توسعه روستایی و حمایت از محیط زیست، مقولات بسیار با اهمیتی هستند. البته این موافقت‌نامه در عمل توفیق چندانی نداشت. موافقت‌نامه راجع به منسوجات و پوشاک، حق دسترسی به بازار و دسترسی به امکانات و همچنین حق برخورداری از شرایط تجاری منصفانه و عادلانه را مدنظر قرار داده است. موافقت‌نامه راجع به سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت، گسترش هرچه بیشتر تجارت آزاد و تسهیل در سرمایه‌گذاری در کشورهای دیگر را به منظور افزایش رشد اقتصادی مورد تشویق قرار داده است. در نهایت بر طبق ماده ۲۷ موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری، دولت‌ها می‌توانند از ثبت یا اعطاء حق اختراع در مورد محصولات که زندگی یا سلامت انسان یا حیوان و گیاهان را به خطر می‌اندازد، امتناع ورزند (امامی، پیشین: ۳۹-۳۶). باتوجه به صراحت مقدمه میثاق حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶، و همچنین میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶، رهایی از ترس و فقر و همچنین برخورداری از شرایط مطلوب و مناسب را مورد تأیید و تأکید قرار داده است. همچنین در سایر مواد این دو میثاق از جمله میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به صراحت چندین بار دولت‌ها را تشویق و ملزم نموده حقوق اقتصادی افراد را به رسمیت شناخته و آنها را توسعه داده و مورد حمایت قرار دهد.

¹ The Agreement On the Application of Sanitary And Phytosanitary Measures

² The International Covenant on Civil and Political Rights 1966

³ The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights 1966

ماده ۱۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حق برخورداری از شرایط مناسب و کافی و اولیه لازم را برای یک زندگی به رسمیت شناخته و دولت‌ها را ملزم به اتخاذ تدابیر لازم جهت تضمین این حقوق نموده است. ماده ۱۵ نیز حق افراد در بهره‌مندی از پیشرفت‌های علمی و فرهنگی و اقتصادی را به رسمیت شناخته و دولت‌ها را ملزم به اتخاذ تدابیر لازم در این خصوص نموده است. مضافاً مقدمه و مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر حاکی از حمایت از ابتدایی‌ترین حقوق تا برخورداری از رفاه و ثروت مناسب و حقوق اجتماعی و فرهنگی می‌باشد. همه موارد مطرح شده در موافقت‌نامه‌های سازمان، حاکی از حمایت از حقوق بشر می‌باشد اگرچه به شکل تئوریک تحت عنوان حقوق بشر در موافقت‌نامه‌ها درج نگردیده است.

البته در خصوص اینکه آیا سازمان مکلف به تبعیت از مقررات مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین می‌باشد یا خیر، اختلاف نظر وجود دارد، عده‌ای معتقدند به دلیل اینکه اعضاء سازمان به عضویت میثاقین نیز درآمده‌اند بنابراین سازمان می‌بایست به تعهدات مندرج در میثاق نیز پایبند بوده و آنها را رعایت نماید ولی در مقابل عده‌ای معتقدند درست است که دولت‌های عضو سازمان، به عضویت میثاق نیز درآمده‌اند ولی این موضوع ایجاب نمی‌کند که سازمان ملزم به تبعیت از میثاقین باشد، نمی‌توان گفت سازمان‌ها بطور خودکار عهده‌دار تعهدات دولت‌هایی که به عضویت آن درآمده‌اند، باشند. بلکه سازمان باید تنها عهده‌دار تعهداتی که حقوق بین‌الملل عام یا اساسنامه‌ها یا در مقررات خود بیان نموده‌اند، می‌باشند (شریفی طرازکوهی و فاطمی - ۹۱ نژاد، ۱۳۹۵: ۱۲۷-۱۲۶).

بنابراین نمی‌توان گفت سازمان ملزم به تبعیت از مقررات میثاقین می‌باشد زیرا سازمان شرایط عضویت در میثاقین را نپذیرفته و به اصطلاح به آنها نپیوسته است. به هر حال خصیصه منفی بودن تعهدات سازمان تجارت جهانی اقتضاء می‌کند این نهاد، سیاست‌هایی که برخلاف موازین حقوق بشری می‌باشد را به اجرا نگذارد و به نحوی شرایط حمایت از حقوق بشر را فراهم نماید (فیروزمندی، ۱۳۹۱: ۱۵۶). به عقیده برخی، این دو حوزه حتی یکدیگر را نیز تقویت می‌کنند، چرا که به نظر می‌رسد دارای اهداف مشترکی هستند و از طریق قواعد بین‌المللی ایجاد می‌شوند، همچنین تبعیض را محکوم می‌کنند و دارای اهداف و اصول بسیار مشترک می‌باشند (The WTO Report, 2001).

در نتیجه همانطور که بیان شد، درست است که سازمان به عضویت میثاقین درنیامده است ولی موظف است بعنوان یک تابع حقوق بین‌الملل، مقررات حقوق بین‌الملل عرفی و عام را به همراه قواعد آمره به رسمیت شناخته و عملاً به آنها وفادار و پایبند باشد. البته دبیرخانه سازمان، وفاداری آن سازمان را به رعایت حقوق بشر براساس حقوق بین‌الملل عرفی و نه قراردادی، رسماً اعلام نموده است. و دولت‌ها نیز می‌بایست به تعهدات

¹ The Universal Declaration of Human Rights 1948

خود به میثاقین پایبند بوده و آنها را رعایت نمایند و در صورت ایجاد تعارض، مقرراتی که به شکل قواعد آمره درآمده‌اند و یا اساساً ناشی از حقوق بین‌الملل عرفی هستند بر تعهدات قراردادی دولت‌ها اولویت دارند. ولی آن چیزی که مورد وفاق اکثریت می‌باشد این است که سازمان تجارت جهانی همانطور که در مقدمه موافقت-نامه تأسیس آن نیز آمده است به دنبال رفاه بیشتر می‌باشد. اما این عملکرد نباید به شکلی باشد که ابعاد غیراقتصادی حقوق بشر را تحت تأثیر منفی خود قرار دهد.

محورهای تعارض تجارت آزاد با حقوق بشر

اکنون که به صورت توصیفی شرحی مختصر از سازمان تجارت جهانی و اهداف آن و همچنین مقررات حقوق بشری بیان گردید و وضعیت حقوق بشر در سازمان و ارتباط آن دو مورد بررسی قرار گرفت، در این قسمت درصددیم تا به بررسی موارد تعارض ارتباط آنها با همدیگر بپردازیم. طبق اصل کلی حسن نیت، در حقوق بین‌الملل، کشورها اصولاً با این هدف به انعقاد معاهدات می‌پردازند که آنها را به اجرا درآورند. بنابراین کشورها باید با حسن نیت به کلیه تعهدات خود احترام بگذارند و به آنها پایبند باشند (بزرگی و فتحی‌زاده، ۱۳۸۷: ۳۴). همانطور که در مقدمه موافقت‌نامه تأسیس سازمان بیان شده است، سازمان دارای اهدافی است که در نگاه اول بسیار موجه و مثبت و به اصطلاح چشم‌نواز به نظر می‌رسند، از قبیل ارتقاء سطح زندگی، اشتغال کامل، توسعه تجارت، حراست از محیط زیست و ... که همگی به معنای واقع باتوجه به ماهیت اقتصادی و تجاری سازمان، در جهت کسب سود و منفعت و رفاه مادی در قالب یک رقابت جدی و نظام‌مند می‌باشند. این دقیقاً همان موضوعی است که می‌تواند به شدت سایر حوزه‌های حقوق و اقتصاد را تحت تأثیر خود قرار دهد. بالاخره میل به کسب منفعت و افزایش هرچه بیشتر آن ممکن است سبب نابودی برخی ابزارها جهت رسیدن به این هدف و همچنین پایمال کردن برخی حقوق باشد که از جمله این موارد، می‌توان حق بر سلامتی، حق استفاده از محیط زیست، حق بر غذا، حقوق ناشی از کار، حقوق ناشی از دموکراسی (آزادی‌های سیاسی و مدنی) و ... را مثال زد که شدیداً با توسعه تجارت آزاد می‌توانند مورد خدشه و هجمه قرار گیرند.

۱- حق بر سلامتی

حق بر سلامتی از جمله حقوق بنیادینی است که مبنای بهره‌مندی از سایر حقوق بوده و مجموعه‌ای از حقوق بدان وابسته است و میزان تحقق بهره‌مندی از این حق رابطه مستقیم با سطح رشد و توسعه اجتماعی یک کشور خواهد داشت. مهمترین سند بین‌المللی در زمینه حق بر سلامتی، ماده ۱۲ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌باشد که شرایط و تعهدات دولت‌ها را در این خصوص بیان داشته است. این حق، فراگیر و عام‌الشمول بوده و متضمن یکسری آزادی‌ها و استحقاقات فردی می‌باشد. عدم رعایت اصل عدم

تبعیض و انصاف در توزیع عادلانه و مناسب امکانات بهداشتی نقش مهمی در ارتقاء استانداردهای آن دارد (جاوید و نیاورانی، ۱۳۹۲: ۵۳). مقررات سازمان تجارت جهانی از طریق مقررات مربوط به مالکیت فکری از جهت دسترسی به داروها بر حق سلامتی به شدت تأثیر گذاشته‌اند و حقوق بشر اقتصادی را دچار مخاطره نموده‌اند. مناقشات بین مقررات تجارت آزاد و حقوق بشر از مواردی ناشی می‌شود که کشورها قادر به حفاظت، تضمین یا ارتقاء حق سلامت شهروندان خود نیستند، بدون اینکه بخواهند قواعد تجارت آزاد را نقض نمایند. مثل اینکه مانع واردات برخی داروهایی که برای سلامتی شهروندان مفید می‌باشد، می‌شوند یا اینکه حق ثبت اختراع یک دارو که در واقع حق مالکیت فکری است، را نادیده می‌گیرند.

همانطور که در پرونده‌های گوشت «هورمونی»^۱ و پرونده «آزبست»^۲ نشان داده شده است، صرف‌نظر از موضوع، حمایت داخلی از تولیدات ملی، قواعد تجارت آزاد در تعارض با حفاظت از سلامت عمومی می‌باشند. از طرف دیگر، قواعد مربوط به موافقت‌نامه تریپس (Trips) می‌باشد که برای کشورهای در حال توسعه، حق دسترسی به داروهای ارزان قیمت‌تر و تولید آن را محدودتر می‌کند (Ibrahim, 2013: 334-335). بنابراین حق بر سلامتی توسط اعلامیه جهانی حقوق بشر و سایر معاهدات حقوق بشری مورد توجه و تأکید قرار گرفته است و بعد از وضع مقررات تجارت آزاد و ایجاد عملکرد عینی توسط سازمان تجارت جهانی، چنانچه گذشت، با مقررات حقوق بشری در تضاد می‌باشند. این موارد متعارض واقعاً وجود دارند و باعث ایجاد خدشه ۹۳ و شکاف در پیکره سازمان تجارت جهانی خواهند شد.

۲- حق بر غذا

حق داشتن غذای سالم و کافی نیز مانند حق بر سلامتی در اسناد بین‌المللی کم و بیش نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند که تعداد آنها حتی به بیش از صد سند خواهد رسید و در رویه قضایی بین‌المللی نیز مورد تأکید می‌باشد. نقطه تلاقی تجارت آزاد و حق بر غذا یا به اصطلاح تغذیه بشر در حوزه کشاورزی و موافقت‌نامه کشاورزی سازمان تجارت جهانی است، جائیکه کشاورزان کوچک توانایی و رقابت در سطح بین‌المللی با کشاورزان بسیار بزرگی که مثلاً در آمریکا، ژاپن یا استرالیا حضور دارند، را ندارند و مجبورند اراضی خود را رها کرده و علاوه بر بیکاری، شاهد لطمه شدید به مسئله تغذیه نیز باشیم. مثلاً در مورد تولید پنبه، با سیاست‌هایی که کشورهای آمریکا و اتحادیه اروپا طی سال‌های ۲۰۰۲-۱۹۹۷ وضع نمودند، باعث افت شدید قیمت پنبه شده و همین امر باعث گردید تا تولیدکنندگان کوچک آفریقایی که تنها درآمد آنها پنبه بود به

¹ European Communities - Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones), dS26, 1996

² European Communities - Measures Affecting Asbestos and Products Containing asbestos, DS135, 1998

شدت تحت تأثیر قرار گرفته و از هر نظر با ناامنی شدید مواجه گردند (گزارش تجارت جهانی و حقوق بشر، ۱۳۸۶: ۷). بنابراین موافقت‌نامه کشاورزی می‌توانست دربرگیرنده مقرراتی راجع به امنیت غذایی باشد که متأسفانه و به گفته دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر^۱ و همچنین سازمان غذا و کشاورزی ملل متحد^۲ این روند سبب از بین رفتن معیشت کشاورزان شده بنحویکه دیگر حتی قادر به تهیه خوراک روزانه خود نخواهند بود و این وضعیت سبب می‌شود تا مردم بومی و کشاورزان، سرزمین‌های اجدادی خود را رها ساخته و صنایع کشاورزی به اصطلاح زمین‌گیر شوند.

۳- حق برخورداری از محیط زیست سالم

حمایت از محیط زیست بعنوان یکی از اهداف والای سازمان در مقدمه موافقت‌نامه بیان گردید و سازمان نیز در اجلاس مراکش تصمیم به ایجاد کمیته محیط زیست گرفت. ولی این کمیته تاکنون توفیق چندانی نیافته است. کمیته محیط زیست به دلیل کوتاهی‌ها و عدم توجه به سایر شاخه‌های حقوق بشر اقتصادی نتوانسته است گام‌های مفیدی بردارد و در مواردی مراجع حل اختلاف سازمان در مقابل حل تعارض میان حمایت از محیط زیست و آزادی تجاری، اغلب اولویت را به آزادی تجاری داده‌اند (امامی، پیشین: ۵۱). از زمان تشکیل سازمان تجارت جهانی تاکنون شاید تعداد اختلافات موجود بین تجارت آزاد و محیط زیست افزایش چندانی نسبت به ماقبل از آن نداشته است. اما چالش‌های جدیدی در این حوزه ایجاد گردیده است، از قبیل اعتبارنامه‌های سبز، فرآیندهای تولید، اخلاقیات زیست محیطی و مسائل مربوط به سلامت و حیات انسان‌ها، گیاهان، حیوانات و کشاورزی که به موازات توسعه پایدار، نقش مهمی در مبحث تجارت آزاد ایفاء می‌کنند (دبیری و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۳).

بنابراین باید گفت تجارت آزاد در مواردی به سبب اقدامات دولت‌ها موجب خسارات سنگینی به محیط زیست گردیده و این دو حوزه را در مقابل هم قرار داده است. از جمله مهمترین قضایای مطروحه در رکن حل و فصل اختلافات سازمان تجارت جهانی که جنبه غالب در آنها حمایت از محیط زیست بوده عبارتند از اختلاف آمریکا و کانادا در مورد صید ماهی و شاه ماهی‌ها، اختلاف آمریکا و کانادا در موضوع واردات سیگار، اختلاف آمریکا و کانادا و اتحادیه اروپا در مورد ماهی‌های تن، اختلاف آمریکا و چین در موضوع واردات خودرو، اختلاف برزیل و آمریکا در مورد بنزین، اختلاف هند، مالزی، پاکستان، تایلند و آمریکا در قضیه میگو و لاک پشت‌ها، اختلاف کاستاریکا و آمریکا در موضوع پنبه‌های نسوز (ضیایی، ۱۳۹۳: ۱۹۳).

^۱ UNHCHR

^۲ FAO

در قضیه میگو و لاک پشت‌ها بین هند، مالزی، پاکستان، تایلند و آمریکا، هدف اصلی حمایت از گونه‌های خاص لاک پشت‌های دریایی بود که با وضعیت صید ماهی‌ها به شدت حیاط آنها به مخاطره می‌افتاد و در نهایت اقدامات جهت حمایت از آنها انجام شد. قضیه دیگر قضیه پنبه‌های نسوز و لوله‌های آزبست بود که به شدت تولید و وارد می‌شدند و به دلیل سمی بودن آزبست و آلاینده‌گی شدید پنبه نسوز به شدت محیط زیست را تحت تأثیر خود قرار می‌داد. از دیگر قضایای زیست محیطی می‌توان قضیه تایرهای روکش‌دار را نام برد که بین اتحادیه اروپا و برزیل مطرح می‌باشد. به دلیل اینکه این تایرها موجب رشد پشه می‌شدند برای محیط زیست بسیار خطرناک ارزیابی شدند. مورد دیگر در خصوص قضیه دلفین‌ها و ماهی‌های تن بین آمریکا و مکزیک بود که این مورد نیز دارای ابعاد زیست محیطی می‌باشد. در نهایت باید گفت محیط زیست و تجارت آزاد در نقطه‌ای حساس به هم رسیده‌اند و عملکرد دولت‌ها در قالب سازمان تجارت جهانی نباید بنحوی باشد که به طمع افزایش ثروت و رفاه و توسعه و آبادانی، محیط زیست را که در واقع منبع اصلی و شریان بسیار مهمی در حیات بشری و همچنین ضرورتی انکارناپذیر و مسئولیتی حیاتی و بسیار مهم در برابر آیندگان خواهد بود را نابود کنیم.

۴- در حوزه حقوق کار

۹۵

حقوق کار از موارد بسیار معدودی است که بعنوان یکی از زیر شاخه‌های حقوق بشر حتی قبل از تشکیل سازمان ملل متحد در سطح بین‌المللی به رسمیت شناخته شده است. حقوق بشر بعنوان حقوق ذاتی، صرف- نظر از وابستگی‌های ملی افراد و بواسطه بشر بودن مورد لحاظ قرار می‌گیرد و حقوق کار یا استانداردهای بنیادین آن بر محور حق کارکردن که از بارزترین حقوق بشری است، ملاحظه می‌گردند. و عدم توجه به این استانداردها و قبول آنها یک نگرانی بین‌المللی است. و به نظر می‌رسد اصلی‌ترین دلیل حمایت از استانداردهای بنیادین کار، پایه اخلاقی آنها باشد (ابدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۸).

حقوق کارگران در بخش‌های مختلف صنعتی و کشاورزی در کشورهای در حال توسعه بسیار با اهمیت می‌باشد. سیاست‌های حمایتی که برخی دولت‌های صنعتی بکار می‌بندند به شدت باعث کاهش قیمت و ایجاد شرایط شغلی ناامن می‌گردد. در چنین شرایطی کارگران منابع درآمد خود را از دست خواهند داد و علاوه بر آن اتخاذ شیوه‌های نوین صنعتی و کشاورزی سبب خواهد شد کارگران بیش از پیش در معرض سموم و مواد خطرناک شیمیایی قرار گرفته و عواقب بسیار بدی برای آنها ایجاد نماید. استفاده از کودکان در مشاغل خاص به دلیل تعلق دستمزد پایین و همچنین زنان در چنین مشاغلی با نیت هزینه کمتر و سود بیشتر چیزی جز نادیده گرفتن حقوق این دسته از افراد نیست و باعث لطمات شدید جسمی و روانی و شخصیتی نسبت به این افراد خواهد گردید. مطالعات انجام شده حاکی از این است که در کشورهایی که بیشترین و

فشرده‌ترین صادرات در جریان رقابت‌های اقتصادی را به ثبت می‌رسانند، استانداردهای کار کمتر رعایت شده و یا به حداقل رسیده است یا اینکه افرادی که برای کار به خارج از مرزها مراجعه می‌نمایند چگونه حقوق آنها تزییع می‌گردد.

۵- در حوزه حقوق و آزادی‌های سیاسی و مدنی

حق رأی دادن و مشارکت دموکراتیک و شفافیت در تنظیم قواعد و اجرای مقررات از حقوقی است که همواره مورد تأکید بوده و از حقوق بنیادین بشر به حساب می‌آید. این موضوع در امور داخلی کشورها مثل فعالیت آنها در بعد بین‌المللی و همین‌طور عملکرد در ساختار سازمان‌های بین‌المللی بسیار با اهمیت بوده و به نوعی هر کدام نهادهای مذکور، مشروعیت خود را با طی فرآیندهای دموکراتیک باید بدست بیاورند. به همین دلیل سازمان تجارت جهانی نیز از این قاعده مستثنی نبوده و موفقیت کنونی وی نمی‌تواند پوششی بر سایر نقاط ضعف آن باشد. براساس برخی نظریات، فقدان مشروعیت و شفافیت دموکراتیک در سازمان، مبنای نقض حقوق شهروندان در امور عمومی و دولتی گردیده است (Ibrahim, Ibid: 329). آنها معتقدند مسئله اصلی، فقدان مشروعیت اولیه در سازمان می‌باشد که منشأ محرومیت شهروندان از تصمیم‌گیری در امور عمومی سازمان می‌گردد. چرا که روند انتصاب افراد در مجالس و کمیسیون‌های مهم و حیاتی و علاوه بر آن مشروعیت دولتهایی که مثلاً به نمایندگی از مردم به عضویت سازمان درآمده‌اند محل تردید بوده و حاکی از دور بودن فرآیندهای سازمان تجارت جهانی از فرآیندهای دموکراتیک می‌باشد. بنابراین مسئله مربوط به مشروعیت سازمان تجارت جهانی مسئله‌ای حیاتی است و بررسی و اخذ آن مزیتی است که شامل همه دولت‌ها خواهد شد. و چنانچه سازمان اجازه مشارکت به شهروندان را ندهد متهم به نادیده گرفتن حقوق بشر و عدم دموکراتیک بودن خواهد شد (Padideh, 2001: 552-553). وجود «اتاق سبز» و «اعضاء چهارگانه»^۱ در سازمان تجارت جهانی حاکی از این واقعیت است که مشروعیت اولیه در سازمان وجود ندارد، چراکه کشورهای کمتر توسعه یافته در این فرآیندها دخالتی ندارند و مشارکتی نمی‌کنند، علاوه بر آن نیروی انسانی آموزش دیده و متخصص برای این کار نداشته و بخاطر هزینه‌های هنگفت برگزاری جلسات، در غالب آنها نیز حضور ندارند و نقشی در اتخاذ تصمیمات نمی‌توانند ایفاء کنند.

¹ Green Room

² Quad

نتیجه‌گیری

همه اعضای سازمان تجارت جهانی منشور ملل متحد و مقررات حقوق بشری (اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق حقوق مدنی و سیاسی، میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سایر معاهدات حقوق بشری) به دلیل ماهیت الزام‌آور و آمره بودن آنها پذیرفته‌اند و براساس قوانین داخلی خود نیز تصویب نموده‌اند. با توجه به ماهیت ذاتی این قواعد، دولت‌های عضو سازمان می‌بایستی در قبال تعهدات حقوق بشری خود وفای لازم را داشته و تلاش خود را جهت پاسداری از حقوق بشر بکار ببندند و در برخورد با تکالیف و تعهدات خود گزینشی عمل نمایند. علیرغم اینکه در اسناد سازمان تجارت جهانی صراحتاً هیچ اشاره‌ای به حقوق بشر یا حمایت از آن نشده است ولی با دقت نظر در مفاد مقررات آن و نحوه عملکرد این سازمان به این موضوع پی خواهیم برد که چیزی ورای اهداف و اصول حقوق بشر، در نظر ندارد و فقط از نظر تئوریک مقررات حقوق بشر را در اسناد خود درج نکرده است. البته همچنان که در طول این پژوهش نیز به مواردی اشاره گردید که حاکی از نقاط تلاقی و تعارض مقررات تجارت آزاد و حقوق بشر بود و شاید ایراداتی از این قبیل به سازمان وارد باشد ولی این همه ماجرا نیست و در واقع باید گفت اینگونه سازمان‌های بین‌المللی بر مبنای ملاحظات زمان تشکیل خود شکل گرفته‌اند. در آن زمان به نظر می‌رسد اقتضاء درج ملاحظات حقوق بشری در مقررات تجارت آزاد به نظر نمی‌رسیده است و شاید اگر در وضعیت کنونی که سازمان ملل متحد بعنوان رکنی که ۹۷ تمام قدرت در حمایت از حقوق بشر وجود دارد، اقدام به تشکیل سازمان تجارت جهانی می‌گردید، قطعاً ملاحظات حقوق بشری مدنظر قرار می‌گرفت.

موضوع دیگری که به نظر می‌رسد و عده زیادی معتقد به آن هستند این است که سازمان تجارت جهانی جولانگاه تاخت و تاز اقتصادی و تجاری دولت‌ها بوده و محل طرح و بحث ملاحظات حقوق بشری نیست. که البته به عقیده نویسنده لاقلاً امروزه با وضعیتی که حقوق بشر دارد چنین تفکری جایگاهی ندارد، چرا که هرگونه اقدامی در این حوزه به شدت انسان‌ها و محیط پیرامون آنها را تحت تأثیر خود قرار داده و می‌تواند شرایطی را فراهم کند که از آن تأثیر بپذیرند. علیرغم همه این موارد، مقررات تجارت آزاد و حقوق بشر به هم وابستگی زیادی دارند و در مواردی لازم و ملزوم یکدیگرند. اما بالاخره کم و کاستی‌های حقوق بشری در سازمان وجود دارد که می‌بایست با دقت مدنظر قرار گرفته و بررسی شوند از جمله پیشنهاد می‌گردد، سازمان استانداردهای بنیادین حقوق بشر، مطابق آنچه در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین و سایر معاهدات حقوق بشری درج گردیده است در اسناد و تصمیمات و عملکرد خود مدنظر قرار داده و همچنین مشارکت کشورهای کمتر توسعه یافته در فرآیندهای تصمیم‌گیری سازمان را بیشتر کنند. علاوه بر این برای ترویج حمایت از حقوق بشر و اجرای آن بسته‌های تشویقی در نظر بگیرد. از موارد دیگری که می‌تواند به بهتر شدن

این وضعیت کمک کند شرکت دادن مدافعان حقوق بشری در روند حل و فصل اختلافات و همچنین شفاف-سازی در مذاکرات سازمان می‌باشد.

فهرست منابع

فارسی:

- ۱- ابدی، رضا و همکاران (۱۳۹۳)، «تعامل سازمان بین‌المللی کار و سازمان تجارت جهانی در تضمین استانداردهای بنیادین کار»، **فصلنامه تحقیقات حقوقی**، ش ۶۹.
- ۲- امامی، محمد (۱۳۹۴)، «الزامات حقوق بشری در سازمان تجارت جهانی»، **مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز**، دوره هفتم، ش ۱.
- ۳- بزرگی، وحید و فتحی‌زاده، امیرھوشنگ (۱۳۸۷)، «صلاحیت حقوقی سازمان تجارت جهانی: با تکیه بر مسئله حقوق بشر»، **دانشنامه حقوق و سیاست**، ش ۹.
- ۴- پیترزمن، ارنست (۱۳۸۸)، **حقوق سازمان تجارت جهانی و حقوق بشر**، مترجم: محمود جلالی.
<http://www.hawzah.net>
- ۵- جاوید، احسان و نیاورانی، صابر (۱۳۹۲)، «قلمرو حق بر سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، **فصلنامه پژوهش حقوق عمومی**، س ۱۵، ش ۴۱.
- ۶- دبیری، فرهاد و همکاران (۱۳۹۲)، «چگونگی حل و فصل اختلافات زیست محیطی ناشی از تجارت جهانی در قالب نظام حقوقی حل اختلاف WTO»، **فصلنامه انسان و محیط زیست**، ش ۲۶.
- ۷- شریفی طرازکوهی، حسین و فاطمی‌نژاد، صلاح الدین (۱۳۹۵)، «سازمان تجارت جهانی و حقوق بین‌الملل بشر»، **مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز**، دوره ۸، ش ۴.
- ۸- شیروی، عبدالحسین (۱۳۹۴)، **حقوق تجارت بین‌الملل**، تهران: انتشارات سمت.
- ۹- ضیایی، یاسر (۱۳۹۳)، «جایگاه تعهدات زیست محیطی در حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری»، **فصلنامه پژوهش حقوق عمومی**، س ۱۵، ش ۴۲.
- ۱۰- عباسی، بیژن (۱۳۹۰)، **حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین**، تهران: نشر دادگستر.
- ۱۱- فیروزمندی، فراز (۱۳۹۱)، **بانک جهانی و حقوق بشر: فرصت‌ها و چالش‌های فرارو از منظر حقوق بین‌الملل**، تهران: موسسه مطالعه و پژوهش‌های حقوقی شهردانش.
- ۱۲- گزارش تجارت جهانی و حقوق بشر (۲۰۰۵). <http://www.payam-aftab.com>

لاتین:

- 1- Anthony E. Cassimatis and others (2014). International Trade and Human Rights. <http://www.oxfordbibliographies.com>.
- 2- Ibrahim, Abadir (2013). International Trade and Human Rights: An Unfinished Debate. *German Law Journal*. Vol. 14.
- 3- Padideh Ala'I (2001). A Human Rights Critique of the WTO: Some Preliminary Observations. *American University Washington College of Law*.
- 4- THE WTO...WHY IT MATTERS, www.wto.org.

